

В. С. Іванова,

дацэнт кафедры крынізнаўства гістарычнага факультэта
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта,
кандыдат гістарычных навук;
e-mail: ivanova.volga.s@gmail.com

ПАДРУЧНІК НІДЭРЛАНДСКІХ АРХІВІСТАЎ (1898 г.) І АСНОВЫ СУЧАСНАГА АРХІВАЗНАЎСТВА

Давайце будзем клапаціцца пра тое, каб усе ведалі, што мы [архі-
вісты і бібліятэкары] жывем. Жывем мы, і багатыя даверанымі нам.
Давайце падумаем пра тое, каб яны не былі забытымі, але прыцягаль-
нымі для іншых настолькі, наколькі яны важныя для нас саміх. Зро-
бім іх жыццёва неабходнай часткай чалавечага існавання! Мы хочам
жыць і дзяліцца імі ў хуткай і моцнай плыні сучаснай камунікацыі.

*З прамовы Самуэля Мюлера на Першым кангрэсе біб-
ліятэкараў і архівістаў у Бруселі (1910) [1, с. 96]*

Для розных гістарычных навук, архіўныя веды застаюцца дапа-
можнымі ў пашырэнні ведаў гістарычных. Але шлях, які прайшлі ў
сваім развіцці архіўная сістэма, прывёў архіўную навук да свабоды
ад гісторыі і зрабіў практыку архіўнай справы асобнай прафесіяй.

*З ліста Роберта Фруна да нідэрландскага гісторыка
Петруса Блока [1, с. 98]*

У 2018 г. спаўняецца 120 гадоў з часу выхаду ў свет легендарнага Падруч-
ніка нідэрландскіх архівістаў Самуэля Мюлера, Іохана Фейта і Роберта Фруна
«Кіраўніцтва па ўпарадкаванні* і апісанні архіваў, распрацаванае Асацыяцыяй
архівістаў Нідэрландаў» [2]. Ніводная архівазнаўчая праца да сённяшняга часу
не мела такога распаўсюджвання і такога ўплыву на архіўную думку. Яна пера-
кладзена больш чым на дзесяць моў, пераклыта больш 15 перавыданняў, апош-
няе з якіх было зроблена ўжо ў ХХІ стагоддзі. І гэта не лічачы грунтоўнай гіста-
рыяграфіі, што склалася за сто дваццаць гадоў. Нягледзячы на тое што Падруч-
нік ужо не выкарыстоўваецца як актуальнае правіла для працы сучасных архі-
ваў, тэзісы, якія былі ўпершыню замацаваныя там, вядомыя архівістам усяго
свету, бо так ці інакш знайшлі замацаванне ў нацыянальных падручніках, праві-
лах і рэкамендацыях. Не заслужана гэтая праца і яе лёс мала вядомы беларуска-
му чытачу, таму прадстаўлены артыкул мае на мэце выправіць такое становіш-
ча.

Асноўныя пытанні, якімі задаюцца ўсе гістарыяграфы Падручніка, такса-
ма як і аўтар гэтых радкоў, гэта: *якія прычыны постыху дадзенай працы?*

* У розных перакладах паняцце «ўпарадкаванне» гучыць па-рознаму, напрыклад у
англійскай версіі — як класіфікацыя, адпаведна ў сучаснай беларускай практыцы — сіс-
тэматызацыя ўнутры фонду. Для таго каб пазбегнуць ціску пазнейшай тэрміналогіі і
паглыблення ў генезіс тэрміналогіі розных нацыянальных архівазнаўчых традыцый, у
дадзеным тэксе за аснову ўзята не тэрміналагізаванае паняцце «ўпарадкаванне».

Наколькі ідэі стовадовай даўніны актуальныя цяпер? Чаму яна аказалася фак-
тычна выключанай з савецкай і беларускай гістарыяграфіі? Для пошуку адка-
заў было выкарыстана першае англамоўнае амерыканскае выданне Падручніка
1940 г. [3] у супастаўленні з расійскім кароткім перакладам 1925 г. [4], а таксама
даступныя англамоўныя даследаванні нідэрландскіх, амерыканскіх і англійскіх
навукоўцаў, савецкая і постсавецкая гістарыяграфія пытання.

Перадумовы стварэння Падручніка і гісторыя нідэрландскіх архіваў

Для таго каб адказаць на пытанне аб даўгавечнасці нідэрландскага Пад-
ручніка варта звярнуцца да гістарычных перадумоў яго стварэння, а таксама
расказаць пра асобаў, што спрычыніліся да яго распаўсюдкі, выдання і папуля-
рызацыі. Найчасцей менавіта прафесійныя і асабістыя якасці асобы адпавяда-
юць ключавую ролю ў пастыховасці ідэі.

Да пачатку новага часу архіўныя дакументы ў большасці еўрапейскіх кра-
ін служылі ў асноўным для мэт забеспячэння дзяржаўнага і мясцовага кіраван-
ня, а таксама доказу юрыдычных правоў. Тым не менш, на працягу ХVІІІ ст.
яны сталі лічыцца і крыніцай ведаў пра гісторыю гарадоў, жыццё папярэднікаў,
а таксама значныя гістарычныя падзеі. Папулярнымі былі публікацыі калекцый
гістарычных дакументаў і гарадскіх хронік, у якіх дакументы выкарыстоўваліся
як аспрэчэнныя сведчанні. Палітычныя змены 1795 г., калі Нідэрландская рэс-
публіка аб'яднаных правінцый стала Батаўскай рэспублікай, падкантрольнай
Францыі, паступова выклікалі цікавасць да дакументаў як гістарычных крыніц,
бо архівы папярэдняга перыяду страцілі сваю кіраўніцкую функцыю. Як і ў
шэрагу іншых еўрапейскіх краін змены грамадскага ладу прывялі да змен у сіс-
тэме архіўнага захоўвання і да пошуку новых ідэй у іх рэалізацыі.

Нідэрландская архіўная традыцыя была абумоўлена не толькі гістарычны-
мі варункамі, але і пэўным нацыянальным менталітэтам [5, с. 42]. Нідэрлан-
ды — гэта краіна гандлю і камерцыі, імкнення да тэхнічнага ўдасканалення пра-
мысловасці, жорсткага раздзялення вайскавай і цывільнай улад, абмежаванага
ўплыву царквы. Гэта краіна сіціласці і прастаты, якія зыходзілі з шырокага
ўдзелу грамадства ў дзяржаўным і недзяржаўным кіраванні. Гэта краіна суполь-
насцей, дзе кожнае рашэнне прымаецца калегіяльна пасля шырокага грамадска-
га абмеркавання. Менавіта апошняе рыса найбольш праявілася ў асаблівасцях
архіўнага кіравання і архіўнай свядомасці.

Пасля 1795 г. кіраўніцтва Батаўскай рэспублікі скіравала ўвагу на захоў-
ванне дакументаў для падтрымкі патрыятызму і нацыянальнай свядомасці. У
1802 г. быў прызначаны першы дзяржаўны архівіст — Хендрык ван Війн (*Hend-
rik van Wijn*), перад якім была пастаўлена задача апісання стану дакументаў.
8 сакавіка 1814 г., пасля яшчэ адной змены ў форме дзяржаўнага кіравання,
новы кароль Нідэрландаў Вільгельм I выдаў закон аб стварэнні Дзяржаўнага
архіва, куды змяшчаліся ўсе дакументы да 1794 г. У далейшым паступова былі
арганізаваны 11 правінцыйных дзяржаўных архіваў (апошні створаны ў
1890 г.), якія падпарадкоўваліся мясцовым уладам і ўзначальваліся галоўнымі

архівістамі [6, с. 168—169]. Яны пачалі збіраць дакументы старой адміністрацыі, пасля чаго стала выдавочнай неабходнасць генеральнага ўпарадкавання і апісання новаствораных сховішчаў. Гэта было неабходна самім архівістам — для захоўвання, арганізацыям — для прававой і інфармацыйнай падтрымкі, гісторыкам — для даследаванняў.

Каб вырашыць праблему ўпарадкавання нідэрландскія архівісты пайшлі шляхам стварэння храналагічных рээстраў. Пры такім апісанні шмат залежала ад аб'ёму старога архіва: вялікія архівы было цяжка апісваць падакументна, а менавіта гэты спосаб быў абраны як асноўны. Ён зыходзіў з традыцый публікацыі гістарычных дакументаў і стварэння гарадскіх хронік. Такім чынам, падыходы дыпламатыкі і археаграфіі пачалі выкарыстоўвацца для класіфікацыі і апісання архіваў. Кіраўнік кожнага архіва мусіў вырашаць гэтае пытанне самастойна. Ствараліся спецыяльныя календары, дзе адзначалася ўжо апісанае і тое, што яшчэ падлягала апісання.

Храналагічны прынцып апісання падыходзіў для сярэдневяковых дакументаў. Але пачынаючы з новага часу працэс дакументавання становіцца нашмат больш інтэнсіўным, узнікаюць новыя дакументы, такія, напрыклад, як дзённікі і мемуары, якія цяжка апісваць «храналагічна».

Нідэрландскія архівісты XIX ст. інтуітыўна лічылі супольнасць (горада, правінцыі ці дзяржавы) стваральнікам архіва. І іх задачай было зрабіць т. зв. «камунальныя архівы» даступнымі для грамадскасці. Таму архівы розных супольнасцей, нават калі яны знаходзіліся ў адным сховішчы, не змешваліся паміж сабой. Тым не менш, не было агульнага падыходу да класіфікацыі ўнутры самога архіва. Найбольш старажытныя дакументы, былі размешчаны ў храналагічнай паслядоўнасці, астатнія залежала ад канкрэтнага архівіста, які ажыццяўляў упарадкаванне. Яно магло адбывацца па алфавітнаму прынцыпу, па форме дакумента, ці захоўваць тую паслядоўнасць, якая склалася ў канцылярыі.

У другой палове XIX ст. архівісты Нідэрландаў працягвалі думаць над двума аспектамі: спосабамі апісання і крытэрыямі класіфікацыі. Спачатку яны прыйшлі да згоды аб неабходнасці т. зв. «натуральнай класіфікацыі». Сама ідэя была запазычана з дыпламатыкі, якая на той час канцэнтравала ўвагу на ўзаемадачыненьнях паміж формай дакумента, гісторыяй яго стварэння і існавання. Яна дала штуршок для развіцця гісторыі справаводства канцылярыі. Найбольш значны прыклад такой працы — гэта кніга *Тэадора ван Рэмдзіка* (*Theodoor van Riemdijk*) па гісторыі канцылярыі Генеральных Штатаў (1885). Яна базавалася на тым, што класіфікацыя архіва мусіць адлюстроўваць арганізацыю і адміністрацыйныя працэсы ўстановы.

Падыходы, якія выкарыстоўваліся ў першай палове стагоддзя, пазней станавіліся ўсё менш эфектыўнымі, разам з ростам комплексаў дакументаў. Нават калі архівісты маглі апісваць камунальныя архівы ў яго цэласнасці, шляхам складання храналагічнага рээстра ці іншымі спосабамі, новыя паступленні рабілі гэтае апісанне няпоўным [7].

Спатрэбілася шмат часу, каб ператварыць правінцыйныя і гарадскія архівы ў архівы, якія камплектуюцца і зберагаюць дакументы для даследаванняў. Так, у архівы правінцый доступ быў дазволены ў 1829 г. Галоўнымі дзеючымі сіламі, якія стымулявалі развіццё архіваў, былі не ўрад, але нацыянальныя, рэгіянальныя і мясцовыя таварыствы гісторыкаў і аматараў старажытнасцей, што ўзніклі на працягу стагоддзя. Разам з дзяржаўнымі архівамі ў правінцыях дзейнічала сетка грамадскіх (т. зв. «камунальных») архіваў [5].

«Сэрцам галандскага архіўнага адраджэння» [1, с. 93] канца стагоддзя стаў *Самюэль Мюлер* (*Samuel Müller Fz.*) (22 студзеня 1848 — 5 снежня 1922). Ён нарадзіўся ў сям'і Амстэрдамскага антыквара ў самым цэнтры рэвалюцыйнай Еўропы. Мюлер вывучаў права ў Амстэрдаме, гісторыю ў Лейдэне, палеаграфію і архіўную справу ў Школе хартый у Парыжы. У 1873 г. ён быў прызначаны архівістам Утрэхта, дзе працаваў да 1918 г. Таму на практыцы быў знаёмы з праблемамі, апісанымі вышэй, і спрабаваў выкарыстаць свае веды, атрыманыя падчас навучання ў Школе хартый.

Змены, якія пачыналіся ў апошнім трэці стагоддзя, атрымалі пэўную глебу і ґрунтоўную падтрымку з боку дзяржаўнага кіраўніцтва архівамі. 8 сакавіка 1874 г. урад стварыў Савет па помніках гісторыі і мастацтва, сакратаром якога стаў *Віктор дэ Струэс* (*Victor de Struers*). Ён жа ўзначаліў Аддзел навукі і мастацтва Міністэрства ўнутраных спраў, а таксама стаўся ініцыятарам новай архіўнай рэформы.

17 чэрвеня 1891 г. у Гарлеме была створана *Асацыяцыя архівістаў Нідэрландаў*, на чале якой з 1893 г. быў Самюэль Мюлер. Ён з'яўляўся старшынёй Асацыяцыі з невялікімі перапынкамі да 1910 г. Разам з ім сярод заснавальнікаў Асацыяцыі быў яго малодшы калега па Утрэхтскаму архіву, а на той час архівіст Зelandyі *Роберт Фруін* (*Robert Fruin Th. Arn.*)* (22 лістапада 1857 — 26 кастрычніка 1935), а таксама архівіст г. Гранінген *Іохан Адрыян Фэйт* (*Johan Adrian Feith*)** (25 верасня 1858 — 28 студзеня 1913). Менавіта Асацыяцыя стала галоўнай сілай у прасоўванні нідэрландскай архіўнай практыкі і знакамитага Падручніка.

Цэнтральным органам кіравання архіваў на той час быў Дырэкторыум сталічнага дзяржаўнага архіва ў Гаазе на чале з Генеральным дзяржаўным архівістам Нідэрландаў. Гэтую пасаду з 1887 па 1912 год займаў Тэадор ван Рэмдзік, пасля чаго яго змяніў Роберт Фруін, які знаходзіўся на пасадзе больш дваццаці гадоў аж да 1933 г. Штогадовыя сустрэчы членаў Асацыяцыі, рэгулярныя сустрэчы архівістаў дзяржаўных архіваў, а таксама часопіс *Нідэрландскі архіўны ліст*

* Архівіста і гісторыка Роберта Томаса Энтані Фруіна не варта атыясамліваць з вядомым нідэрландскім гісторыкам таго часу, прафесарам Лейдэнскага ўніверсітэта Робертам Якабам Фруінам (1823—1899).

** *Johan Adrian Feith* з нідэрландскай мовы можна транслітэраваць на беларускую як Іохан ці Ёхан, з англійскай як Джон. У дадзенай публікацыі выбрана версія бліжэйшая да арыгінальнай транскрыпцыі, хаця і астатнія маюць права на існаванне.

ток (*Nederlandsch Archievenblad*), рэдактарам якога зноў-такі быў Роберт Фруін, сталі добрай пляцоўкай для абмеркавання прынцыпаў архіўнай працы.

У першым нумары «Нідэрландскага архіўнага лістка» дзяржаўны архівіст правінцы Дрэнты, *Cipri Gratama* (*Seerp Gratama*), апублікаваў базавыя прынцыпы, якія сталі асновай для новай тэорыі і пасля знайшлі даслоўнае адлюстраванне ў Падручніку.

Абапіраючыся на працу свайго папярэдніка на чале Утрэхтскага архіва, лекцыі настаўніка ў Школе хартый, а таксама вусныя дыскусіі з ван Рэмдзікам, Мюлер сфармуляваў асноўныя палажэнні прынцыпу правянення, а таксама заняўся яго папулярызаваннем, выкарыстоўваючы старонкі архіўнага часопіса і прапаноўваючы іх для абмеркавання на штогадовых сустрэчах Асацыяцыі. Прапановы былі ўхваленыя на другім пасяджэнні Асацыяцыі ў 1893 г. Фэйт і Фруін таксама імкнуліся ўтвэрдыць катэгорыі важнасці і слушнасці сфармуляваных прынцыпаў: кожны новы член Асацыяцыі быў абавязаны азнаёміцца з ім [1, с. 92—97]. У 1893 г. тэзісы Мюлера былі прыняты на чарговай сустрэчы архівістаў. З некаторымі рэдактарскімі праўкамі яны былі апублікаваны ў гл. 1, 15, 16, 50 і 66 Падручніка [7].

У 1894 г. у першай сваёй прамове ў якасці старшыні Асацыяцыі Мюлер сканцэнтраваны на іміджы архівіста, які мусіў быць упэўнены ў сваёй выключнай патрэбнасці, і упэўніць грамадства ў патрэбнасці гістарычных ведаў, што канцэнтруюцца ў архівах. З цягам часу галоўнай задачай архівіста Мюлер, як і Фруін, сталі лічыць не толькі складанне вопісаў, але і рэпрэзентацыю магчымасцей архіваў праз правядзенне гістарычных даследаванняў і публікацыю архіўных дакументаў [1, с. 95—96].

10 ліпеня 1897 г. пастановай Міністра ўнутраных спраў прынцып правянення быў усталяваны як асноўны ў нідэрландскіх архівах.

Для ўзгаднення і кваліфікацыі асноўных падыходаў да класіфікацыі і апісання архіваў у 1895 г. Асацыяцыяй была створана камісія, якая першапачаткова складалася з Самюэля Мюлера і Іохана Фэйта, і да якой пазней далучыўся Роберт Фруін.

Такім чынам, у распрацоўцы асноўных палажэнняў Падручніка былі выкарыстаны стогодовы практычны досвед і ідэі нідэрландскіх архівістаў, тэарэтычныя распрацоўкі французскіх і нямецкіх калег, а таксама вынікі шырокай архівазнаўчай дыскусіі. Важнай была падтрымка з боку органаў дзяржаўнага кіравання. Не апошняю ролю ў поспеху Падручніка адыграла і асоба С. Мюлера. Як адзначаюць даследчыкі, «ён быў ваяўнічым і вострым на язык дыскусантам, які заўсёды жадаў давесці свой пункт гледжання» [8, с. 34—35]. Таксама яго называлі «дагматычным, звыклым да дамінавання, часам грубым, але з жалезнай волі і праммернай працаздольнасцю... Хутка ён быў прызнаны «паважаным лідэрам нідэрландскіх архівістаў», нягледзячы на сваю правінцыяльную пасаду і супярэчэнні з Генеральным архівістам» [1, с. 92—97]. Мюлер быў

адказным за палемічны стыль Падручніка, абараняў яго палажэнні ад нязгодных і імкнуўся да таго, каб яны аказалі найбольшае ўздзеянне на архівістаў.

Асноўныя правілы Падручніка

Першапачаткова Падручнік быў падзелены на главы, да якіх Мюлер напісаў прадмовы. Кожны з аўтараў даў да іх каментары, якія ўлічвалі ўсе прапанаваныя змены падчас шырокіх грамадскіх дыскусій. Пасля адбывалася абмеркаванне ўжо паміж самімі аўтарамі шляхам асабістых сустрэч і ліставання. Фруін напісаў амаль усю 6 главу, палову глаў 1 і 5. Мюлер і Фэйт напісалі главы 2 і 4, Мюлер і Фруін — главу 3. Са ста раздзелаў Падручніка Фруіну належала 43, Фэйту — 26, Мюлеру — 30 і адзін раздзел быў сумесным. Мюлеру належыць таксама агульная прадмова да Падручніка, роўна як і яго рэдагаванне [7, с. 254—257].

Стылі прох аўтараў заўважна адрозніваліся, таму праводзілася таксама праца па іх уніфікацыі. Так, напрыклад, часткі Фэйта былі лаканічнымі, а астатнія — больш дэтальнымі і разгорнутымі. Кожны з аўтараў прапаноўваў свае практычныя прыклады. Найбольш прыкладаў было, зразумела, з Утрэхтскага архіва, з якім былі знаёмы і Мюлер, і Фруін. Падручнік меў шэраг спасылак на апублікаваныя вопісы розных архіваў, даследаванні па дыпламатыцы французскіх і нямецкіх аўтараў і на афіцыйныя правілы працы 1897 г. Як архівісты дзяржаўных архіваў, аўтары былі ў пэўным сэнсе звязаны гэтымі правіламі.

Падручнік быў канчаткова падрыхтаваны ў траўні 1897 г. Усе члены Асацыяцыі атрымалі копію. Дыскусія разгарнулася на старонках часопіса «Нідэрландскі архіўны лісток», але праўкі ў сам тэкст ужо не ўносіліся.

Як ужо адзначалася, Падручнік складаўся з прадмовы аўтараў, 6 глаў і 100 раздзелаў ці правілаў, кожнае з якіх утрымлівала першапачатковы тэзіс і тлумачэнне. Менавіта таму Падручнік часта называюць «Сто правілаў». Першая глава (разд. 1—14) была прысвечана характарыстыцы паходжання і складу архіўнага сховішча. Гаворка ішла аб прынцыпе аддзялення аднаго комплексу дакументаў ад другога ў межах аднаго сховішча. У другой главе (разд. 15—26) раскрываліся правілы ўпарадкавання дакументаў у межах выдзеленых комплексаў. Главы з трэцяй па пятую (разд. 37—83) тычыліся апісання архіўных дакументаў і складання вопісаў. Шостая (разд. 84—100) — была прысвечана тлумачэнню выкарыстання тэрмінаў і паняткаў. На думку расійскага перакладчыка Падручніка І. А. Гатубцова, для савецкага чытача «найбольшую значнасць мелі першыя чатыры главы», «пятая і шостая ж прысвечаны прыватным правілам апісання архіваў, а таксама вызначэнню тэрмінаў і пазначэнняў... якія адносяцца да працы над сярэдневяковымі матэрыяламі і маюць вельмі спецыфічны характар, а таму не могуць уяўляць... прамого практычнага значэння» [4, с. 18, 97].

«Гэта стапляючая і дробязная кніга» — так пачынаюць аўтары свой Падручнік, загадзя папярэджаючы чытача. Імкнуўся да ўніфікацыі і стварэння правілаў, аўтары, тым не менш, не жадалі ўскласці гэтыя правілы як «цяжкую ношу на плечы сваіх калег». Падкрэслівалася, што кожны архівіст мае права

адступаць ад правілаў, калі ў гэтым ёсць патрэба. Галоўнай іх задачай з'яўлялася фарміраванне разумення правілаў, якіх варта было прытрымлівацца. Не выключалі аўтары і наступнай пасля выдання Падручніка рэвізіі яго патажэнняў: «Мы просім крытыкі, шмат крытыкі». Яны былі ўпэўнены ў тым, што толькі шляхам дыскусій можна дасягнуць здавальняючага выніку. Было зразумела, што з цягам часу Падручнік мусіць быць перавыдадзены [3, с. 9—10]. Тым не менш, на думку шэрагу даследчыкаў, прапановы, выкладзеныя ў Падручніку, былі дастаткова жорсткімі [7, с. 254].

Асноўная частка Падручніка пачынаецца з падрабязнага вызначэння асноўнага паняцця «*archive*». Для нідэрландскіх архівістаў таго часу яно фактычна азначала «камунальны гістарычны архіў», змешчаны ў адно сховішча разам з іншымі «архівамі» такога ж тыпу. Міслер упершыню сфармуляваў вызначэнне гэтага паняцця ў сваім дакладзе 1879 г. Хаця гэтае паняцце вельмі шмат дыскатувалася, яно было ўнесена ў Падручнік без істотных змен.

Для сучаснага беларускага чытача гэты тэрмін падаецца незнаёмым, як быў ён незразумелым для французскіх, нямецкіх, расійскіх, англійскіх ці амерыканскіх архівістаў першай паловы XX ст. Таму пры перакладзе кожны імкнуўся адаптаваць яго да ўласнай нацыянальнай архіўнай тэрміналагічнай практыкі, часам надаючы яму парадаксальна супрацьлеглыя формы. Назоўнік «*archive*» мае адзіночны лік у нідэрландскай мове. На французскую мову ён быў перакладзены як «*fonds d'archives*», маючы на ўвазе яго арганічную прыроду. Хілэры Джэнкінсан (Hilary Jenkinson) у сваёй кнізе 1922 г. выкарыстоўваў тэрмін «*archive group*», але не выключыў магчымасці выкарыстання і «*archive fonds*» [9]. У англійскай мове тэрмін «*archives*» мае толькі множны лік, гэта таксама абумовіла цяжкасць яго дапасавання да англамоўнай практыкі. Савецкі перакладчык безапальчыва ўжываў паняцце «*архіўны фонд*», бо выкарыстоўваў для сваёй працы французскую версію Падручніка. Амерыканскія ж архівісты палічылі, што для іх архіўнай сітуацыі найбольш адпавядае тэрмін «*archival collection*»*.

Нягледзячы на тое, што падставовым для дадзенага артыкула з'яўляецца амерыканскі пераклад Падручніка, за аснову тут будзе ўзяты традыцыйны для нас тэрмін «архіўны фонд», хаця гаворка ідзе, па сутнасці, пра ведамасны (ці ў нідэрландскай традыцыі «камунальны») архіў, які праз некаторы час становіцца часткай (фондам) архіва дзяржаўнага. Са ста правілаў Падручніка можна абраць 10 найбольш значных і ўніверсальных, якія выяўляюць яго галоўны сэнс. Правілы будуць падавацца ў перакладзе (акрамя цытат), з пэўнамі трактоўкамі, якія дадуць магчымасць адказаць на пытанне аб іх актуальнасці.

У раздзеле 1 было дадзена вызначэнне *архіўнага фонду* як *сукупнасці пісьмовых, выяўленчых і друкаваных дакументаў, афірмаваных атрыманых ці створаных устаноў (супрацоўнікамі устаноў), прызначаных для захоўвання ў*

* Зразумела, што для сучаснай еўрапейскай архіўнай думкі паняцці «архіўны фонд» і «архіўная калекцыя» маюць супрацьлеглыя значэнні і базуюцца на розных прынцыпах правянення і перыянтальнасці адпаведна.

гэтай установе. У адрозненне ад бібліятэчных матэрыялаў, атрыманых, як правіла, ад прыватных асоб, архіўныя належалі ўстанове на падставе права публічнага. Хаця і існуе цэлы шэраг выключэнняў.

У наступным раздзеле замацоўвалася арганічная прырода фонду. *Фонд — гэта жывы арганізм, ці арганізм, які жыве*. Ён фарміруецца, перафарміроўваецца і расце па ўнікальных правілах, якія архівіст мусіць спасцігнуць. Менавіта таму аўтары пазбягалі даваць гатовую схему ўпарадкавання ўнутры фонду. Арганічная прырода фонду дазваляла ўключыць у іх склад дакументы прыватных устаноў, але катэгарычна выключала сямейныя архівы, якія ствараліся штучна і, па сутнасці, з'яўляліся калекцыямі.

Раздзел 4 вызначаў розніцу паміж архіваасховішчам і фондам. У архіваасховішчы, на думку аўтараў, маглі захоўвацца 6 розных відаў фондаў:

- установы, якой належыць сховішча;
- камісій ці супрацоўнікаў устаноў;
- устаноў ці асоб, чые правы перайшлі да дадзенай установы;
- падкантрольных устаноў ці асоб;
- змешчаных у адміністрацыйным парадку;
- падараваных, купленых і інш.

Усе гэтыя фонды мусілі захоўвацца *асобна адзін ад другога*. Змяшчэнне пэўных фондаў у адно сховішча таксама магло быць не штучным, а гістарычна абумоўленым.

Сфарміраваны архіўны фонд не можна быць падзелены паміж некалькімі сховішчамі. Падзел фонду лічыўся няправільным як з тэарэтычнага, так і з практычнага пункту гледжання. Асобныя дакументы ўзаемна дапаўнялі адзін аднаго. *У выпадку, калі падзелены архіўны фонд аб'яднаць немагчыма, розныя яго часткі павінны быць апісаны ў адным вопісе з пазначэннем месца захоўвання* (раздзел 12). Апісаннем павінна быць займацца адна асоба, што, па меркаванні аўтараў, садзейнічала больш грунтоўнаму вывучэнню гісторыі і складу фонду, а таксама метадычнаму адзінству апісання.

Дакументы архіўнага фонду перадаваліся з адміністрацыі пасля сур'ёзных структурных змен. Калі змены не адбываліся, то дакументы мусілі перадавацца праз 25 гадоў. Гэты час, як адзначалі аўтары, з'яўляўся прыкладным, адрозніваўся ў дачыненні розных устаноў, і складаў пры неабходнасці 30—40 гадоў ці менш 25 гадоў. Універсальнымі датамі падзелу нідэрландскіх архіваў на старажытныя і новыя з'яўляўся 1811 ці 1813 г. Усе дакументы раней гэтых дат перадаваліся ў дзяржаўныя архівы (раздзел 14).

Другая глава Падручніка пачыналася са сцвярджэння, што *кожны архіўны фонд мусіць быць ўпарадкаваны*. Для гэтага маглі выкарыстоўвацца сістэматычны, алфавітны ці храналагічны прынцыпы (раздзел 15). *Сістэма ўпарадкавання павінна базіравацца на першаснай арганізацыі архіўнага фонду, якая адпавядае структуры ўстановы, што стварыла фонд*. У раздзеле 16 аддавалася перавага структурнай прыкмеце сістэматызацыі перад функцыянальнай, і

ношу на плечы сваіх калег». Падкрэслівалася, што кожны архівіст мае права адступаць ад правілаў, калі ў гэтым ёсць патрэба. Галоўнай іх задачай з'яўлялася фарміраванне разумення правілаў, якіх варта было прытрымлівацца. Не выключалі аўтары і наступнай пасты выдання Падручніка рэвізіі яго патажэнняў: «Мы просім крытыкі, шмат крытыкі». Яны былі ўпэўнены ў тым, што толькі шляхам дыскусій можна дасягнуць здавальняючага выніку. Было зразумела, што з цягам часу Падручнік мусіць быць перавыдадзены [3, с. 9—10]. Тым не менш, на думку шэрагу даследчыкаў, прапановы выкладзеныя ў Падручніку, былі дастаткова жорсткімі [7, с. 254].

Асноўная частка Падручніка пачынаецца з падрабязнага вызначэння асноўнага паняцця «*archief*». Для нідэрландскіх архівістаў таго часу яно фактычна азначала «камунальны гістарычны архіў», змешчаны ў адно сховішча разам з іншымі «архівамі» такога ж тыпу. Міксер упершыню сфармуляваў вызначэнне гэтага паняцця ў сваім дакладзе 1879 г. Хаця гэтае паняцце вельмі шмат дыскатувалася, яно было ўнесена ў Падручнік без істотных змен.

Для сучаснага беларускага чытача гэты тэрмін падаецца незнаёмым, як быў ён незразумелым для французскіх, нямецкіх, расійскіх, англійскіх ці амерыканскіх архівістаў першай паловы XX ст. Таму пры перакладзе кожны імкнуўся адаптаваць яго да ўласнай нацыянальнай архіўнай тэрміналагічнай практыкі, часам надаючы яму парадаксальна супрацьлеглыя формы. Назоўнік «*archief*» мае адзіночны лік у нідэрландскай мове. На французскую мову ён быў перакладзены як «*fonds d'archives*», маючы на ўвазе яго арганічную прыроду. Хілары Джэнкаінсан (Hilary Jenkinson) у сваёй кнізе 1922 г. выкарыстоўваў тэрмін «*archive group*», але не выключалі магчымасці выкарыстання і «*archive fonds*» [9]. У англійскай мове тэрмін «*archives*» мае толькі множны лік, гэта таксама абумовіла цяжкасць яго дапасавання да англамоўнай практыкі. Савецкі перакладчык безапальчыва ўжываў паняцце «*архіўны фонд*», бо выкарыстоўваў для сваёй працы французскую версію Падручніка. Амерыканскія ж архівісты патчылі, што для іх архіўнай сітуацыі найбольш адпавядае тэрмін «*archival collection*»*.

Нягледзячы на тое што падставовым для дадзенага артыкула з'яўляецца амерыканскі пераклад Падручніка, за аснову тут будзе ўзяты традыцыйны для нас тэрмін «архіўны фонд», хця гаворка ідзе, па сутнасці, пра ведамасны (ці ў нідэрландскай традыцыі «камунальны») архіў, які праз некаторы час становіцца часткай (фондам) архіва дзяржаўнага. Са ста правілаў Падручніка можна абраць 10 найбольш значных і ўніверсальных, якія выяўляюць яго галоўны сэнс. Правілы будуць падавацца ў перакладзе (акрамя цытат), з пэўнамі трактоўкамі, якія дадуць магчымасць адказаць на пытанне аб іх актуальнасці.

У раздзеле 1 было дадзена вызначэнне *архіўнага фонду* як *сукупасці пісьмовых, выяўленчых і друкаваных дакументаў, афіцыйна атрыманых ці створа-*

ных устаноў (супрацоўнікамі ўстаноў), прызначаных для захоўвання ў гэтай установе. У адрозненне ад бібліятэчных матэрыялаў, атрыманых, як правіла, ад прыватных асоб, архіўныя належалі ўстанове на падставе права публічнага. Хаця і існуе цэлы шэраг выключэнняў.

У наступным раздзеле замацоўвалася арганічная прырода фонду. *Фонд — гэта жывы арганізм, ці арганізм, які жыве.* Ён фарміруецца, перафарміроўваецца і расце па ўнікальных правілах, якія архівіст мусіць спасцігнуць. Менавіта таму аўтары пазбягалі даваць гатовую схему ўпарадкавання ўнутры фонду. Арганічная прырода фонду дазваляла ўключыць у іх склад дакументы прыватных устаноў, але катэгарычна выключала сямейныя архівы, якія ствараліся шпучна і, па сутнасці, з'яўляліся катэкційнымі.

Раздзел 4 вызначаў розніцу паміж архівахоўшчам і фондам. У архівахоўшчы, на думку аўтараў, маглі захоўвацца 6 розных відаў фондаў:

- установы, якой належыць сховішча;
- камісій ці супрацоўнікаў устаноў;
- устаноў ці асоб, чые правы перайшлі да дадзенай установы;
- падкантрольных устаноў ці асоб;
- змешчаных у адміністрацыйным парадку;
- падараваных, купленых і інш.

Усе гэтыя фонды мусілі захоўвацца *асобна адзін ад другога*. Змяшчэнне гэтых фондаў у адно сховішча таксама магло быць не шпучным, а гістарычна абумоўленым.

Сфарміраваны архіўны фонд не можа быць падзелены паміж некалькімі сховішчамі. Падзел фонду лічыўся няправільным як з тэарэтычнага, так і з практычнага пункту гледжання. Асобныя дакументы ўзаемна дапаўнялі адзін аднаго. *У выпадку, калі падзелены архіўны фонд аб'яднаць немагчыма, розныя яго часткі павінны быць апісаны ў адным вопісе з пазначэннем месца захоўвання (раздзел 12).* Апісаннем павінна была займацца адна асоба, што, па меркаванні аўтараў, садзейнічала больш ґрунтоўнаму вывучэнню гісторыі і складу фонду, а таксама метадычнаму адзінству апісання.

Дакументы архіўнага фонду перадаваліся з адміністрацыі пасты сур'ёзных структурных змен. Калі змены не адбываліся, то дакументы мусілі перадавацца праз 25 гадоў. Гэты час, як адзначалі аўтары, з'яўляўся прыкладным, адрозніваўся ў дачыненні розных устаноў, і складаў пры неабходнасці 30—40 гадоў ці менш 25 гадоў. Універсальнымі датамі падзелу нідэрландскіх архіваў на старажыльныя і новыя з'яўляўся 1811 ці 1813 г. Усе дакументы раней гэтых дат перадаваліся ў дзяржаўныя архівы (раздзел 14).

Другая глава Падручніка пачыналася са сцвярджэння, што *кожны архіўны фонд мусіць быць ўпарадкаваны*. Для гэтага маглі выкарыстоўвацца сістэматычны, алфавітны ці храналагічны прынцыпы (раздзел 15). *Сістэма ўпарадкавання павінна базіравацца на першаснай арганізацыі архіўнага фонду, якая адпавядае структуры ўстановы, што стварыла фонд.* У раздзеле 16 аддавала-

* Зразумела, што для сучаснай еўрапейскай архіўнай думкі паняцці «архіўны фонд» і «архіўная калекцыя» маюць супрацьлеглыя значэнні і базуюцца на розных прынцыпах правянення і перытэнцый адпаведна.

ся перевага структурнай прывмеце сістэматызацыі перад функцыянальнай, і адзначалася, што гэтая сістэма ўжо з 70-х гг. XIX ст. была прынята як адзіна магчымая шэрагам архівістаў Германіі, Італіі і Францыі. Тым не менш, і іншыя сістэмы, на думку аўтараў, таксама мелі права на існаванне.

Пры ўпарадкаванні архіўнага фонду ў першую чаргу ўзнаўляецца яго першапачатковы парадак, і толькі пасля гэтага прыводзіцца рашэнне аб мэтазгоднасці адхілення ад дадзенага парадку (раздзел 17). Аўтары зусім не настойвалі на захоўванні першапачатковага парадку, але былі ўпэўнены, што ён мусіць быць узноўлены для правільнага размяшчэння і апісання фонду.

Інтэрэсы гістарычных даследаванняў пры ўпарадкаванні фондаў з'яўляюцца другаснымі. Гэта значыць, што архіўныя папрабаванні лічыліся больш прыярытэтнымі за гістарычныя (раздзел 19). Такое правіла было сфарміравана не толькі для таго каб абараніць інтарэсы архівістаў, але і ў інтарэсах даследчыкаў, бо прадметныя класіфікацыі, як правіла, задавальняючы патрэбы адных, парушалі патрэбы іншых.

Што тычыцца правілаў апісання, то рэкамендавалася *апісваць фонд не па дакументах, а па больш значных адзінках фонду*. Але апісанне больш старажытных дакументаў дазвалялася рабіць больш падрабязным. Асабліваці апісання павінны былі пазначацца ў прадмове да вопісу (раздзелы 37, 39). Цікава, што аўтары Падручніка былі катэгарычна супраць стварэння вопісу ў форме табліцы: *«улісць вопіс у вельмі суровую форму табліцы гэтакаса цяжка, як і надаць яму форму паэтычную»* (раздзел 40). Але, з іншага боку, прапагандавалася тэрміналагічная і фармальна-ўніфікацыйная вопісаў (раздзел 84).

Відавочна, што сутнасць архіўнай тэорыі, прапанаванай нідэрландскімі архівістамі, была выкладзена ў першых 20 правілах, ці першых дзюх главах. У наступных, гэтыя правілы канкрэтызаваліся зыходзячы з лакальных архіўных задач. Адным з галоўных дасягненняў Падручніка было вызначэнне архіўнага фонду, якое звязвала архіў і структуру ўстановы, у выніку дзейнасці якой гэты архіў паўстаў, а таксама застаўляла архівістаў клапаціцца пра захоўванне межаў і структуры фонду, разумець, што часткі, з якіх ён складаецца, могуць быць найбольш інфарматыўнымі толькі ўнутры свайго арыгінальнага кантэксту. Акрамя пытанняў упарадкавання і апісання, аўтары Падручніка зрабілі немалаважны крок на шляху далейшага выкарыстання архіўных фондаў як устаноўмі-стваральнікамі, так і даследчыкамі (раздзел 19 і інш.).

Наватарскія ідэі былі выкладзены ў раздзелах 1, 2 і 16. Калі разглядаць іх асобна, яны не былі сапраўды новымі для 1898 г., і аўтары гэтага не сцвярджалі. Прынцып, згодна якому дакументы розных стваральнікаў не павінны перамяшвацца, з'явіўся нашмат раней, і быў замацаваны ў практыцы працы французскіх і нямецкіх архівіаў. Новай была камбінацыя ідэй і іх інтэграцыя ў дачыненні да дзейнасці нідэрландскіх архівіаў. Гэта азначала вялікі крок наперад, дзякуючы якому архіўныя веды маглі быць распаўсюджаны па свеце [7, с. 258—263].

«Сто першым правілам» можна лічыць фармулёўку ўласна нідэрландскага прынцыпу стварэння фондаў (прынцыпу правеніенцыі), якая не прагучала ў Падручніку непасрэдна, але была агучана С. Міюлерам на 10 гадоў пазней у 1908 г. *Прынцып правеніенцыі — архіўнае правіла, згодна якому кожны дакумент уключаецца ў той архіўны фонд і ў тую частку фонду, да якой ён належаў падчас дзейнасці арганізацыі* [7, с. 259]. Гэты прынцып засноўваўся на французскім «павагі да фонду» і нямецкім рэгістратурпрынцыпе, усталяваў арганічны парадак унутры фонду, але не настойваў на жорсткім падпарадкаванні парадку рэгістратуры.

Міжнароднае прызнанне і даўгавечнае жыццё Падручніка

Выданне Падручніка надало прынцыпам, што выкладзены ў ім, новае жыццё. Яно пачалося з увядзення іх у практыку працы нідэрландскіх архівіаў і ўніфікацыі дзейнасці апошніх. Галоўную ролю ў гэтым адыграла Асацыяцыя, адаптуючы і папулярызуючы «сто правілаў» падчас сустрэч і на старонках часопіса.

Акрамя гэтага, Падручнік, скіраваны на стандартызацыю прафесійнай дзейнасці, быў значным рухам да прафесіяналізацыі архівіаў. Стандарт упарадкавання і апісання архівіаў быў інструментам новай прафесіі, праз які стала магчыма ўсталяваць прафесійныя папрабаванні як для членаў гэтай супольнасці, так і для карыстальнікаў. У Архіўнай школе Нідэрландаў, што была створана падчас побыту Роберта Фруіна на чале архіўнай службы, з 1920 па 1934 г., была ўведзена т. зв. «архіўная эканоміка», якая прадугледжвала пастаронкавае вывучэнне Падручніка.

Кожны член Асацыяцыі, а таксама архівісты і бібліятэкары Нідэрландаў мусілі мець экзэмпляр Падручніка пасля выдання. Таму да 1910 г. у наяўнасці засталася менш 20 з 310 экзэмпляраў, а сёння першае выданне з'яўляецца недаступнай бібліяграфічнай рэдкасцю. У гэты час Міюлер і Фруін пачалі працаваць над перавыданнем, аднак разыходжанні былі настолькі сур'ёзнымі, што ў 1920 г. было вырашана перавыдаць арыгінальную версію. Дадаткі і выпраўленні, унесеныя аўтарамі ў нямецкі варыянт (1905), не былі ўлічаны ў другім нідэрландскім выданні. Да 1938 г. і ўсёс другі тыраж быў прададзены, а новы так і не з'явіўся, нягледзячы на выскікі шматлікіх камітэтаў. Жыццё Падручніка працягвалася ў перакладах і перавыданнях на іншых мовах.

Пераклад на іншую мову, а таксама адаптацыя «ста правілаў» да іншай архіўнай традыцыі — гэта дастаткова складаны працэс, які вядзе да шэрагу праблем, асабліва тэрміналагічных. Так, напрыклад, некаторыя тэрміны існуюць толькі ў адной мове і не маюць дакладнага адпаведніка ў іншых, ці адны і тыя ж тэрміны маюць рознае значэнне і г. д. Адмоўнай рысай большасці перакладаў было тое, што ў іншых краінах не было публічнага абмеркавання, як гэта рабілася ў Нідэрландах. Гэта дало падставу пазнейшым даследчыкам сцвярджаць, што ў перакладах не глыбока разумеўся сэнс Падручніка, і што яны ўтрымлівалі шэраг недакладнасцей і памылак.

Першы пераклад, што з'явіўся ў 1905 г. быў зроблены на нямецкую мову *Хансам Кайсерам (Hans Kaiser)*, і рэдагаваўся аўтарам Падручніка. Іншыя татарам нямецкага выдання і аўтарам прадмовы быў *Вільгельм Веганд (Wilhelm Wiegand)*. Для адаптацыі тэрмінаў рабіліся адпаведныя каментары. Для гэтага выдання аўтарам быў цалкам перароблены 20 раздзел (аб іерархіі відаў дакументаў у межах фонду), паколькі пры перакладзе высветлілася шмат недакладнасцей. Першы пераклад паказаў асноўныя цяжкасці інтэрпрэтацыі архівазнаўчага тэксту. Па сутнасці, гэта быў не пераклад, а даследчыцкая праца, скіраваная на ўвядзенне «ста правілаў» у новы кантэкст.

Італьянскі пераклад, зроблены *Джэвані Віттані (Giovanni Vittani)* і *Джусэпэ Банэлі (Giuseppe Bonelli)*, выйшаў у свет у 1908 г. Пераклад адбываўся з нямецкай версіі, бо нямецкая мова была больш распаўсюджана, чым нідэрландская, а таксама таму, што нямецкі варыянт ужо меў дапаўненні, зробленыя аўтарамі. Перакладчыкі ў прадмове звярталі ўвагу на тое, што прынцыпы, выкладзеныя ў Падручніку, маюць універсальны характар, нягледзячы на тое, што ілюструюцца прыкладам нідэрландскіх архіваў. Дадаваліся заўвагі, якія акцэнтавалі ўвагу на архіўнай сітуацыі ў Італіі.

Французскі пераклад, што таксама ўзгадняўся з аўтарамі, выйшаў якраз напярэдадні кангрэса ў Бруселі ў 1910 г. Ён быў зроблены нідэрландскім архівістам *Іосафам Кувелірам (Joseph Cuvelier)* і французскім *Генры Стайнам (Henri Stein)*, прадмову напісаў сябра С. Мюлера *Генры Пірэн (Henri Pirenne)*. Выданне, акрамя аўтарскіх, утрымлівала заўвагі Кайсера і было адаптавана да практыкі працы бельгійскіх і французскіх архіваў [7, с. 264—266].

Міжнароднае прызнанне ідэй Падручніка пачалося не толькі з перакладаў, але перш за ўсё з першага Міжнароднага кангрэса архівістаў і бібліятэкараў у Бруселі ў 1910 г. Прэзідэнтам яго архіўнай секцыі быў Самюэль Мюлер, і яго добравядомыя погляды дамінавалі ў дыскусіях. Колькасць архівістаў у Бруселі налічвала каля 60 чалавек: з Нідэрландаў (9 прадстаўнікоў), з Францыі, Германіі, Аўстра-Венгрыі, Італіі, Іспаніі і ЗША (ад трох да шасці прадстаўнікоў). Вялікабрытанія, Партугалія, Расія былі прадстаўлены адной ці дзвюма асобамі. Другой тэмай на першай сесіі было абмеркаванне «прынцыпу правеніенцый», прадстаўленага архівістам г.Ратэрдама *Эне Версумам (Epe Wiersum)* [10, с. 48; 11, с. 26—27]. Яго вызначэнне цалкам адпавядала трактоўцы Мюлера 1908 г. У выніку абмеркаванняў нідэрландская трактоўка прынцыпу была ўнесена ў рэзалюцыю кангрэса. Пазней у 1964 г. Іаган Папіц адзначаў, што нягледзячы на дасягнуты кансэнсус лакальных варыяцый інтэрнацыянальнага прынцыпу працы гаварылі існаваць і далей [12, с. 26—27].

Падручнік быў перакладзены на балгарскую мову ў 1912 г. па прыватнай ініцыятыве Балгарскага народнага банка для працы ў бягучым справаводстве. Пераклад быў зроблены з французскай, і мае істотныя недахопы ў тэрміналогіі, бо перакладчык, *Дзімітрый Пон Ілеў (Dimitri Pop Ilev)* — настаўнік французскай

мовы, не меў ніякага ўжывлення пра прадмет. Тым не менш, кніга мела вялікую станоўчую ролю ў архіўнай справе Балгарыі [13, с. 387].

Расійскі сідслы пераклад Падручніка на 56 старонках часопіса «Архіўная справа» зроблены гісторыкам і картографам *Іванам Аляксандравічам Галубіцыным* з французскага выдання. Аўтар перакладу «не браў на сябе ніякіх крытычных задач», яго мэтай было знаёмства чытача са зместам кнігі як яна ёсць. Ён адзначаў, што шэраг правілаў Падручніка не могуць быць выкарыстаны ў савецкай архіўнай практыцы ў прадстаўленай форме, але патрэбны асэнсаваны выбар і выкарыстанне іх у адпаведных умовах архіўнай справы [4, с. 18]. Поўны расійскі пераклад Падручніка з французскай быў зроблены Л. Пакроўскай у 1931 г., і захоўваўся ў выглядзе машынапісу ў ЦАУ СССР. Менавіта на яго спасыталіся ў сваіх артыкулах даследчыкі наступных дзесяцігоддзяў [14, с. 85].

Вядомы таксама і польскамоўны пераклад, зроблены ўраджэнцам Беларусі *Рычардам Мянцікім*, які так і застаўся ў рукапісе ў яго асабістым архіве, што захоўваецца ў адпаведным аддзеле бібліятэкі Торунскага ўніверсітэта [15, с. 69].

У англійскую мову «сто правілаў» у поўнай сваёй версіі прыйшлі толькі ў 1940 г. Але знаёмства з ім у ЗША і Вялікабрытаніі пачалося задоўга да гэтага. *Арнальд ван Лаер (Arnold J. Van Laer)* і *Вальда Лілэнд (Waldo H. Leland)* зрабілі прынцып правеніенцый і іншыя «новыя» метадыкі вядомымі для сваіх амерыканскіх калег з Амерыканскай гістарычнай асацыяцыі шляхам публікацый і выступленняў. Брытанскі архівазнаўца Хілары Джэнкаінсан у сваім «Падручніку па кіраванні архівамі» (1922) у кожным раздзеле цытуе правілы Мюлера—Фэйта—Фруна, параўноўваючы іх з іншымі падыходамі. Улічваючы тое, што сам падручнік Джэнкаінсана перавыдаваўся тры разы, можна сказаць, што асноўныя ідэі нідэрландскіх архівістаў былі вядомыя ў Брытаніі ў першай палове XX ст.

Што тычыцца амерыканскага перакладу, то яго стваральнік *Артур Левіт (Arthur H. Leavitt)* у сваёй прадмове адзначаў: «*Дзіўна, што кніга дасюль не была перакладзена на англійскую мову, нягледзячы на тое, што яе прынцыпы ў значнай ступені выкарыстоўваліся ў архіўнай справе Вялікабрытаніі і інш. краін*». Пераклад рабіўся з нідэрландскага выдання 1920 г. з унясеннем некаторых змен. Ён уключаў шэраг каментароў з французскага выдання, а таксама ўласных тлумачэнняў. Для большасці архіўных тэрмінаў былі дадзены амерыканскія эквіваленты, адпаведна значная частка іх першапачатковага сэнсу была страчана. Вельмі значным недахопам гэтага выдання стала адсутнасць аўтарскіх карэктываў, што былі ўнесены ў нямецкі варыянт. Гэтыя ж недахопы распаўсюдзіліся на кітайскі і партугальскі пераклады.

Амерыканскія перавыданні адбыліся яшчэ двойчы: у 1968 і 2003 гадах. Апошнія ўтрымлівала грунтоўную прадмову нідэрландскіх даследчыкаў *Пётэра Хорсмана (Peter Horsman)*, *Эрыка Кетэлара (Eric Ketelaar)* і *Тэа Томасена (Theo Thomassen)* з аналізам гісторыі Падручніка і генезіса архівазнаўчых ідэй.

Гэтага прадмова адпаведна была скарачэнным перакладам 105-старонкавай прадмовы да юбілейнага нідэрландскага перавыдання Падручніка ў 1998 г.

На кітайскай мове (як пераклад з амерыканскага выдання 1940 г.) Падручнік быў выдадзены ў 1959 г. У 1960 г. Асацыяцыя архівістаў Нідэрландаў дала дазвол на выданне на партугальскай мове Нацыянальнаму архіву Бразілі. Перакладчык *Мануэль Адольфа Вандэрлей (Manoel Adolpho Wanderley)* таксама базваўся на амерыканскай версіі, але выкарыстоўваў і іншыя выданні. Другое дапоўненае выданне на партугальскай мове пабачыла свет у 1973 г. [7].

Як ужо адзначалася, у савецкай гістарыяграфіі значнай была цікавасць да Падручніка, як і да іншых еўрапейскіх архіўных распрацовак у сярэдзіне 1920-х гг. Яна праяўлялася на старонках часопісаў, а таксама падчас архівазнаўчых дыскусій. Так, ва ўкраінскім часопісе «Архіўная справа» ў 1925 г. была надрукавана рэцэнзія на Падручнік, зробленая адказным сакратаром рэдкалегіі часопіса, харкаўскім архівістам *Вольгай Гаўрылаўнай Вадалажчанка (Ольга Гаврилівна Водолажченко)*, аналізаваўся Падручнік і ў лекцыях *Васіля Іванавіча Верцаценнікава (Веретенников Василь Иванович)* і *Міхаіла Васільевіча Глівенкі (Глиненко Михайло Васильевич)*, распрацаваных для Украінскага інстытута павышэння кваліфікацыі.

Тым не менш, у гэты ж час распачалася і хваля крытыкі ў аднас нідэрландскага Падручніка, якая прывяла да яго фактычнага выключэння з савецкай гістарыяграфіі аж да 80-х гг. XX ст. Ужо на першым з'ездзе архіўных працаўнікоў РСФСР *Барыс Іосафавіч Анфілаў* адзначаў, што «ў вызначэнні архіўнага фонду, дадзенага галандскімі архівістамі, шмат умоўнасцей і недакладнасцей. ... У ім няма той канцэпцыйнасці, якая павінна быць у скончанай формуле вызначэння». Не згодны быў Анфілаў і з тэзісам аб тым, што сямейныя архівы не могуць складаць архіўны фонд [16, с. 249—250]. На той момант такія заўвагі былі абумоўлены канкрэтнай практычнай сітуацыяй, з якой сутыкнуліся савецкія архівісты — стварэннем адзінага дзяржаўнага архіўнага фонду, у які шляхам адзяржаўлення ўвайшлі і былыя фамільныя архівы.

Канчатковаму «выкрыццю буржуазнай сутнасці» Падручніка быў прысвечаны цэлы шэраг артыкулаў у сярэдзіне 1930-х гг. [14; 17] Савецкія архівазнаўцы ўгледзелі ў правілах Падручніка «адрыў тэорыі ад практыкі (інтарэсы архіўныя ставіліся вышэй інтарэсаў гістарычнай навукі); фетышызацыю дакументаў і справаводства ўстановы (неабходнасць захавання старога парадку справаводства); адвядзенне архівісту ролі пасіўнага гледача (архівіст, што перабудоўвае фонд — галоўны вораг архіва)». С іншага боку, падкрэслівалася, што сістэма пабудовы фонду, гэта сістэма, «якая не парушае арганічную і гістарычную структуру фонду, г. зн. сістэма храналагічна-структурная ці структурна-храналагічная» [17, с. 60—61, 68]. Вырваныя з кантэксту тэзісы Падручніка былі «выкрыты», аднак сутнасць прапаноў па сістэматызацыі фонду па структурнаму прынцыпу замацавалася ў савецкім архівазнаўстве. Акрамя непасрэдна ідэалагічных закладаў, скіраваных на адмежаванне савецкіх архіваў

ад заходняй гістарыяграфіі і пастаноўкі іх на службу марксістскай тэорыі, разважанні архівазнаўцаў таго часу мелі выдавочны практычны вынік — архівісты атрымалі права перабудоўваць структуру фонду, зыходзячы з т. зв. «класавых інтарэсаў», «кіруючай ролі партыі» і палажэнняў марксістскай тэорыі.

Разам з «выкрыццём буржуазных тэорыяў» адбывалася і «выкрыццё» перакладчыкаў і папулярызатараў Падручніка. Крытыкаваліся погляды В. І. Верцаценнікава, М. В. Глівенкі, Г. Н. Чаброва [18] і інш. У 1930 г. па «справе гісторыкаў» быў арыштаваны І. А. Галубцоў, а ў 1937 г. як «актыўная ўдзельніца антысавецкай украінскай паўстанцкай арганізацыі» — В. Г. Вадалажчанка.

Агучанні прэтэнзіі да Падручніка паўтараліся ў савецкай гістарыяграфіі аж да 1980-х гг. [19, с. 56; 20, с. 71], хаця і ў 1960-х гг. некаторыя даследчыкі адзначалі розную прыроду фондаў арганізацый і фондаў асабістага паходжання, якія ўтвараюцца па іншаму прынцыпу, прынцыпу перытэнцыі. З канца 1980-х гг., дзякуючы працам *Уладзіміра Мікалаевіча Аўтаматова і Таірыны Іваненчыны Хархордзінай* нідэрландская тэорыя была рэабілітавана і ўвайшла ў арсенал ведаў архівістаў на постсавецкай прасторы [21; 22]. Яе невялікі аналіз даваўся ў працах украінскіх і беларускіх даследчыкаў [23, с. 174—176; 24, с. 8], а з 1998 г. эстонскі часопіс «Tuna» пачаў публікацыю перакладу на эстонскую мову.

Заклучэнне

Сёння архівазнаўцы розных краін задаюцца пытаннем, наколькі старыя канцэпцыі натуральнага парадку і інш. маюць вагу ў сучасным грамадстве.

Мэтаанакіраваная папулярызацыя Падручніка ў першай палове XX ст. у рэшце рэшт зрабіла з яго, па выказванні *Тэадора Шэлленберга (Theodor Schellenberg, 1956)*, «біблію сучасных архівістаў». Правілы Падручніка ніхто не мог адцягнуць не толькі падчас знаходжання Мюлера і Фруіна на чале Асацыяцыі архівістаў і Дзяржаўнага архіва. Фруін уводзіў іх у навучальную праграму і практыку працы дастаткова радыкальна, што прывяло да іх дагматызацыі ў прафесійным асяроддзі.

Нарматыўны характар архіўнай метадыкі, кадыфікаванай у Падручніку, зрабіў архіўную тэорыю ў Нідэрландах, на думку шэрагу даследчыкаў, застыўшай на вельмі доўгі час. Гэты прафесійны парадокс быў ахарактарызаваны першым прафесарам архіўнай навукі ў Нідэрландах *Ван дэр Гоўвам (J. L. van der Gouw)* наступным чынам: «архівісты-практыкі звычайна не спрабуюць зразумець глыбейшы сэнс, які можа даць вывучэнне дакументаў і іх ўзаемадзейненні, імкнуцца выкарыстаць ужо гатовыя схемы дзейнасці» [8, с. 34—35].

Тэа Томасэн, дырэктар Архіўнай школы Нідэрландаў, адзначаў, што архіўная сістэма Нідэрландаў пабудавана вельмі добра, але інтэлектуальныя дыскусіі пра тэарэтычныя асновы не вітаюцца. Такая сітуацыя не змянілася і пасля далучэння Архіўнай школы да Універсітэта ў Амстэрдаме ў 1995 г. Былі спадзяванні на тое, што гэта зменіць сітуацыю з практычнай арыентаванасцю

архівістаў. Для будучыні архіўнай тэорыі, на яго думку, мусяць працаваць навуковыя інстытуты, прафесійныя асацыяцыі, а таксама друкаваныя выданні.

У дачыненні да будучага архіўных правілаў стогадовай даўніны даследчыкі дастапова скептычныя ў аглядах. У сваім дакладзе на сустрэчы архівістаў у Гаазе Арнальд дэн Тойлінг (*Arnold J. M. den Teuling*) адзначаў: «Як нідэрландскі архівіст я часта маю незразумелае адчуванне, калі чытаю замежную літаратуру пра архіўную навуку ў нашай краіне... Хаця іх асноўныя ідэі былі прыняты і аказалі істотны ўплыў на развіццё архіваў, сёння Падручнік ў Нідэрландах выкарыстоўваецца толькі як дапаможная праца» [25, с. 5].

Несумненна, усе пералічаныя заўвагі нідэрландскіх архівістаў з'яўляюцца слушнымі, але хутэй праблема палігае не ў тым, што выкладзеныя прынцыпы не з'яўляюцца актуальнымі, а ў спосабах і склаўшыхся традыцыях іх інтэрпрэтацыі і выкарыстання. «Прафесійны парадокс» дагматызацыі аднойчы ўсталяваных правілаў характэрны не толькі для нідэрландскай, але і для сусветнай практыкі працы архіваў, у тым ліку і беларускіх. Актуальнымі для нас з'яўляюцца тэзісы пра адносіны да фонду, як да ўнікальнага комплексу дакументаў, не падобнага на астатнія, пра неабходнасць пільбокага разумення прыроды фонду і яго навуковай рэканструкцыі, зафіксаванай у прадмове да вопісу. Немалаважнае і самаадчуванне архівістамі сваёй асобнай актыўнай ролі на службе інфармацыйным патрэбам грамадства, якое ніколі не падлягае дагматызацыі, але адкрытае для дыскусіі аб лёсах архіўнай навукі і архіваў.

Літаратура

- Brichford, M. The Origins of Modern European Archival Theory // *The Midwestern Archivist* — Vol. VII. — № 2. — 1982. — P. 87—101.
- Muller, S., Feith, J. A., Fruin, R. Handleiding voor het Ordenen en Beschrijven van Archiven: ontworpen in opdracht van de Vereniging van Archivarissen in Nederland — Groningen: Erven B. van der Kamp, 1898. — 156 p.
- Muller, Fr. S., Feith, J. A., Fruin, R. Manual for the Arrangement and Description of Archives. Drawn up by direction of the Netherlands Association of Archivists / translation by Arthur H. Leavitt. — New York, 1940. — 225 p.
- Голубцов, И. А. Архивисты Голландии о приведении в порядок и описании архивов // *Архивное дело*. — 1925. — № 2. — С. 2—40; № 3—5. — С. 84—102.
- Ketelaar, E. Prolegomena to a Social History of Dutch Archives // *A Usable Collection: Essays in Honour of Jaap Kloosterman on Collecting Social History*. — Amsterdam, 2014. — P. 40—55.
- Самоквасов, Д. Я. Централизация государственных архивов и архивное дело на Западе. — М., 1900. — 213 с.
- Horsman, P., Ketelaar, E., Thomasen, T. New Respect of the Old Order: the context of the Dutch Manual. // *American Archivist* — Vol. 66. — 2003. — P. 249—270.
- Ketelaar, E. Archival theory and the Dutch Manual // *Archivaria*. — № 41 (1996). — P. 31—40.
- Jenkinson, H. A Manual of the Archive Administration, including the Problems of War Archives and Archive Making. — London, 1922. — 243 p.

- Barritt, Mariot Rabe Coming to America: Dutch Archivistek and American Archival Practice // *Archival Issues*. — 18, № 1. — 1993. — P. 43—54.
- Geller, Lawrence D. Joseph Cuvelier, Belgian Archival Education and the First International Congress of Archives, Brussels, 1910 // *Archivaria*. — № 16. — 1983. — P. 26—34.
- Horsman, P. The Last Dance of Phoenix, or The De-discovery of Archival Fonds // *Archivaria*. — № 54. — P. 1—23.
- Дуйчев, И. Лекции по архивистике. — София, 1991. — 424 с.
- Фомин, Н. Систематизация архивных материалов // *Архивное дело*. — 1937. — № 2(43). — С. 75—101.
- Degen, R. Mysł archiwalna Ryszarda Mienickiego // *Ryszard Mienicki (1886—1956). Archivist i historyk* / pod red. W. Chorańczewskiego i R. Degen — Toruń, 2009. — P. 67—88.
- Протоколы I съезда архивных деятелей РСФСР. 14—19 марта 1925 года / Центрархив РСФСР. Ред. К. Ф. Бельчикова, В. В. Максаква. — М., 1926. — 312 с.
- Назин, И., Доброва, З. Провиниенциализм в построении архивного фонда // *Архивное дело*. — 1937. — № 1 (42). — С. 56—68.
- Чапов, Г. Н. К вопросу о систематизации архивных материалов // *Ленинградский архивист*. — 1935. — № 1. — С. 64—83.
- Брижостовская, Н. В. Архивы и архивное дело в зарубежных странах (История и современная организация) / Учеб. пособие. Под ред. Ю. Ф. Кононова. — Москва, 1971. — 219 с.
- Старостин, Е. В. Западноевропейская историография архивоведения (конец XIX — первая треть XX в.) // *Советские архивы*. — 1985. — № 3. — С. 70—77.
- Автократов, В. Н. Понятие происхождения в архивоведении // *Археографический ежегодник за 1978 год* / АН СССР. Отделение истории. Археограф. комис.; редкол. С. О. Шлыкт [и др.] — М.: Наука, 1979. — С. 142—149.
- Хорхордина, Т. И. История Отечества и архивы. 1917—1980-е гг. — М., 1994. — 357 с.
- Маццл, І. Б. Архівознаўства: методологічны засады та історыя развітку. — К., 2012. — 515 с.
- Архівазнаўства: дапаможнік / А. М. Бяляўскі [і інш.]; пад рэд. М. Ф. Шумейкі. — Мінск: БДУ, 2013. — 415 с.
- Jeurgens, C. Historians and archivists: two disciplines working with the same papers (translation of the inaugural speech, professor of archivistics, May 2005) // *Universiteit Leiden Faculteit der Geesteswetenschappen* [Electronic resource]. — Mode of access: http://www.let.leidenuniv.nl/history/jeurgens/historians_and_archivists.pdf — Date of access: 09.01.2017.

Артыкул напісаны ў рэдакцыю 01.03.2017